

Jan Eichler

Od Sarajeva po Hirošimu

Válka a mír v první polovině 20. století

Od Sarajeva po Hirošimu

Válka a mír v první polovině 20. století

Jan Eichler

Recenzovali:

prof. PhDr. Zdeněk Veselý, CSc.

PhDr. Bohuslav Litera, CSc.

Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum

Obálka a grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2013

Text © Jan Eichler, 2013

Illustrations © Jan D. Bláha, 2013

ISBN 978-80-246-2179-1

ISBN 978-80-246-2989-6 (pdf)

Publikace byla zpracována v rámci grantového projektu GAČR
13-26485S Globální prohibiční režimy.

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2015

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

*Věnuji svému dědovi Aloisi Havlovi,
veliteli kulometné roty v době mobilizace v roce 1938*

Obsah

Seznam zkratk	13
Úvod	15
1. Teoretická a metodologická východiska	19
1.1 Pojmy <i>válka</i> a <i>mír</i> a jejich vzájemný dyadický vztah	19
1.1.1 Co je dyadický vztah	19
1.1.2 Dyadický vztah, mír vs. válka	21
1.2 Základní vymezení pojmu válka	23
1.2.1 Co je a co není válka	23
1.2.2 Dělení válek	24
1.3 Války a jejich úloha v dějinách lidstva	27
1.3.1 Války v novověku	27
1.3.2 Teorie válečných cyklů	29
1.4 Úroveň analýzy válek	30
1.4.1 Domácí úroveň analýzy	31
1.4.2 Mezistátní úroveň analýzy	31
1.4.3 Celosvětová úroveň analýzy	32
1.5 Historické podoby míru	33
1.5.1 Alexandrijský mír	33
1.5.2 Pax romana	33
1.5.3 Augustiánský mír	34
1.5.4 Vestfálský mír	34
1.5.5 Pax britannica	35
1.5.6 Pax americana	35
1.5.7 Pax sovietica	37
1.5.8 Hlavní rysy jednotlivých uspořádání	37
1.6 Teoretická vysvětlení pojmu mír	39
1.6.1 Realistické pojetí míru	39

1.6.2 Liberalismus a jeho pojetí míru	47
1.6.3 Marxismus a neomarxismus	49
1.6.4 Konstruktivismus	52
1.7 Nejvýznamnější autoři a jejich teoretická inspirace pro hodnocení 20. století	54
1.7.1 Důvody volby jednotlivých autorů	54
1.7.2 Eric Hobsbawm a jeho „krátké 20. století“	55
1.7.3 Edward Carr a jeho pojetí dějin 20. století	56
1.7.4 Galtungovo pojetí negativního a pozitivního míru	57
1.7.5 Válka a mír podle Raymonda Arona	60
1.8 Metodologická východiska	61
1.8.1 Typ práce	61
1.8.2 Ontologické a gnozeologické pozice	62
1.8.3 Návaznost na Foreign Policy Analysis	63
1.8.4 Analytické vyprávění	64
Závěr kapitoly	65
2. První světová válka	67
2.1 První polovina 20. století z pohledu teorie mezinárodních vztahů	67
2.1.1 Realismus jako skeptický náhled	68
2.1.2 Liberalismus a jeho optimistický přístup	68
2.1.3 Konstruktivismus a jeho důraz na bezpečnostní kulturu	69
2.1.4 Kritické teorie	70
2.2 Změny v poměru sil před první světovou válkou	72
2.2.1 Centrální mocnosti a jejich postavení na počátku 20. století	72
2.2.2 Dohodové mocnosti a jejich postavení na počátku 20. století	74
2.2.3 USA jako sílicí tygr stojící stranou	76
2.2.4 Sílicí rivalita a proválečné sklony	76
2.3 První světová válka a její význam v dějinách 20. století	78
2.3.1 Hlavní příčiny první světové války	78
2.3.2 Bipolární rozdělení evropských mocností před vypuknutím války	80
2.3.3 Plány generálních štábů	82
2.4 Bezobdobný rozsah a totální charakter první světové války	85
2.4.1 Začátek první světové války	86
2.4.2 Nejvýznamnější bitvy	86
2.4.3 Verdun a Somme jako symboly absurdity války	87
2.4.4 Rozhodující význam roku 1917	89
2.4.5 Rozhodující bitvy v roce 1918	92
2.5 Nejvýznamnější osobnosti první světové války	94
2.5.1 Francie	94

2.5.2 Německo	95
Závěr kapitoly	96
3. Meziválečné období ve znamení pohybu od pozitivního míru přes negativní mír až po nejkrvavější válku lidských dějin	100
3.1 První meziválečné desetiletí ve znamení převahy pozitivního pojetí míru	102
3.1.1 Wilsonových Čtrnáct bodů a jejich pozitivní pojetí míru	102
3.1.2 Prvky pozitivního míru v poválečných smlouvách s viníky první světové války	104
3.1.3 Základní pilíře negativního míru v meziválečném období	104
3.1.4 Základní rysy poválečného mezinárodního uspořádání	106
3.1.5 Společnost národů jako nástroj pozitivního míru	108
3.1.6 Izolace sovětského Ruska a její důsledky pro mír v meziválečném období	110
3.1.7 Malá dohoda a její historický význam	113
3.2 Plodná polovina 20. let	113
3.2.1 Dawesův plán jako demilitarizace německého problému	113
3.2.2 Ženevský protokol a jeho důraz na mírové řešení sporů	114
3.2.3 Locarnské dohody	115
3.2.4 Briand-Kelloggův pakt jako vrchol meziválečného pozitivního míru	116
3.3 Druhé meziválečné desetiletí ve znamení převahy negativního pojetí míru	117
3.3.1 Německý revizionismus ve 30. letech jako destrukce pozitivního míru	118
3.3.2 Politika usmířování a její neblahé důsledky	120
3.3.3 Chamberlainovy stále větší ústupky	122
3.3.4 Mnichovská čtyřstranná shoda na dalších osudových ústupcích revizionistickému Německu	123
3.3.5 Manévrování SSSR, od podpory kolektivní bezpečnosti k Paktu Molotov-Ribbentrop	127
3.4 Meziválečné období ve znamení pohybu od pozitivního k negativnímu míru	129
3.4.1 Meziválečné období ve světle Galtungovy teorie	130
3.4.2 Meziválečné období z pohledu kritérií Raymonda Arona	131
3.5 Úloha politických a vojenských osobností v meziválečném období	132
3.5.1 Wilson vs. Clémenceau	133
3.5.2 Lenin a jeho kontraproduktivní rozhodnutí	133
3.5.3 Hitler vs. zbytek světa	134
Závěr kapitoly	135

4. Druhá světová válka jako nejkrvavější střet mezi expanzivními státy a jejich odpůrci	138
4.1 Mezinárodní situace před vypuknutím války	138
4.1.1 Statutární mocnosti	139
4.1.2 Expanzivní vyzývatele	141
4.1.3 Nastupující velmoci	146
4.2 Začátky druhé světové války	148
4.2.1 Občanská válka ve Španělsku jako předehra i inspirace	150
4.2.2 Vojenské zničení Polska jako začátek druhé světové války	150
4.2.3 Německá expanze na sever a na západ	151
4.3 Německá expanze do Francie a bitva o Británii	152
4.3.1 Pád Paříže a rozdělení Francie	152
4.3.2 Letecká bitva o Británii a její přelomový význam	154
4.4 Přelomové události v roce 1941	158
4.4.1 Americký zákon o půjčce a pronájmu	158
4.4.2 Nasazení afrikakorpsu	158
4.4.3 Napadení SSSR a otevření východní fronty	159
4.4.4 Anglo-sovětský zásah v Persii	161
4.4.5 Japonský útok na USA	162
4.5 Expanzivní mocnosti na vrcholu moci	164
4.5.1 Impozantní německé úspěchy v Evropě	164
4.5.2 Japonská expanze na Dálném východě	166
4.6 Přechod Spojenců do protiofenzivy v roce 1942	166
4.6.1 Protiofenziva na východní frontě	168
4.6.2 Boje v severní Africe a anglo-americké vylodění na Sicílii	173
4.7 Závěrečný nápor spojeneckých vojsk	173
4.7.1 Vylodění v Normandii	174
4.7.2 Postup Rudé armády na Berlín	175
4.7.3 Českoslovenští vojáci na východní frontě	176
4.7.4 Dokončení války v Pacifiku	177
4.7.5 Hirošima a Nagasaki	178
4.8 Druhá světová válka ve světle velkých teorií	178
4.8.1 Power parity theory	178
4.8.2 Válka ve světle dvou Galtungových závěrů	180
4.8.3 Druhá světová válka ve světle kritérií Raymonda Arona	181
4.9 Výrazné státnické a vojenské osobnosti druhé světové války	181
4.9.1 Státníci mocnosti Osy jako negativní a tragické osobnosti	182
4.9.2 Státníci antifašistické koalice	184
4.9.3 Výrazné vojenské osobnosti druhé světové války	189
Závěr kapitoly	191

Závěr	196
Summary	203
Seznam použité literatury	212
Jmenný rejstřík	224
Věcný rejstřík	227

Seznam zkratek

SRN	Spolková republika Německo	Bundesrepublik Deutschland
NDR	Německá demokratická republika	Deutsche Demokratische Republik
FPA	Analýza zahraniční politiky	Foreign Policy Analysis
GATT	Všeobecná dohoda na clech a obchodu	General Agreement on Tariffs and Trade
MAD	Vzájemně zaručené zničení	Mutually Assured Destruction
ÚV SDDSR	Ústřední výbor Sociálně demokratické dělnické strany Ruska	Centralnyji komitet socialno demokratičeskoj partii Rossyji

Úvod

Dosavadní dějiny lidstva jsou již dost dlouhé, a tak jsou často zobecňovány, a tím pádem i zestručňovány na to, co je pro ně nejpříznačnější. Tou nejvíce zobecněnou podstatou dosavadního běhu je střídání válek a míru, což jsou dva nezákladnější stavy mezi kmeny, společenstvími, městy, státy a koalicemi. Ozbrojené konflikty a války provázely lidstvo na jeho dosavadní pouti tak často a v tak velkém rozsahu, že byly po dlouhou dobu považovány za neodmyslitelný průvodní znak jeho vývoje.

Řecká mytologie, Starý zákon, Korán, ale spolu s nimi i mnoho dochovaných důkazů a obsáhlých historických děl nám ukazují, že právě cestou válek se vytvářela většina států, říší či koalic, a stejnou cestou ve většině případů i zanikala. Proto byly války po mnoho staletí, i přes škody a strádání, které lidstvu přinášely, považovány za zcela běžný, nevyhnutelný, legitimní, a dokonce i za racionální způsob dosahování politických cílů.

Naproti tomu mír nikdy neměl neomezené trvání, vždy byl mezidobím mezi pravidelně se opakujícími válkami. Proto býval považován za období, během něhož postupně vznikalo rozestavení pro další válku, kterou připravovali a zahajovali ti, kdo byli se stávajícím uspořádáním nespokojeni, jejichž cílem bylo dosáhnout dalšího území, zdrojů, poddaných nebo vlivu, než do té doby měli.

Změna náhledu na válku přišla až ve 20. století. Stalo se tak především proto, že právě toto století přineslo dvě války, které se od všech předcházejících výrazně lišily, a to zejména z hlediska geografie, doby trvání, ekonomických dopadů a důsledků pro lidstvo. Probíhaly na více světadílech, a proto dostaly název světové války. Navíc obě tyto války probíhaly nepřetržitě (na rozdíl např. od tzv. stoleté války) po velice dlouhou dobu (4, resp. 6 let) a byly do nich nasazeny všechny dostupné hmotné, finanční a lidské zdroje – proto se říká, že to byly války totál-

ní, což se projevilo zejména tím, že přinesly tak vysoké počty obětí (až 70 milionů lidských životů) a takové lidské utrpení, které do té doby vůbec nemělo obdoby. Jejich souhrnný ničivý dopad byl takový, že od samého základu zpochybnily do té doby zažitý názor, že válka je legitimním, nevyhnutelným a racionálním nástrojem k dosahování politických cílů.

Zároveň s tím po každé z těchto válek zavládlo přesvědčení, že něco takového se už nikdy nesmí opakovat a že je nutné učinit vše pro nastolení trvalého míru. Nedílně s tím zavládly i naděje, že zlo válek a nesmírné lidské utrpení, které s sebou nesou, bude z mezinárodní politiky trvale odstraněno. A to je hlavní důvod, proč se tato kniha zaměřuje na osudy války a míru ve 20. století. Soustředí se přitom na tři hlavní cíle.

Prvním cílem této knihy je ukázat, jak se vyvíjely osudy lidstva během 20. století. Proto se druhá, třetí a čtvrtá kapitola zaměřují na vysvětlení hlavních příčin obou světových válek a na jejich důsledky pro další osudy míru ve světě. Druhým cílem knihy je ukázat, jakou úlohu hrály války ve změnách mezinárodního uspořádání, na něž bylo 20. století skutečně velice bohaté. A v neposlední řadě tato kniha chce přinést odpověď na otázku, jakými proměnami během první poloviny 20. století mír prošel. Podrobněji se přitom zaměří na vývoj míru v meziválečném období. Toto období nebude posuzováno jako monolit, ale naopak jako souhrn několika dílčích úseků, během nichž nastávaly významné změny.

Tři hlavní cíle této monografie se odrážejí i v její zvolené struktuře. První kapitola je věnována vysvětlení hlavních používaných teoretických a metodologických východisek. Zvláště velkou pozornost věnuje otázkám mezinárodní bezpečnosti, zejména pak problematice míru a války a jejich významu pro mezinárodní politiku. Tato kapitola sestává ze dvou částí.

První část kapitoly rozebere historickou a politickou podmíněnost míru a války a jejich úlohu v dějinách lidstva. Při rozboru pojmu *válka* připomene její nejčastější příčiny, projevy a podoby. Popíšeme základní systémové rysy válek a také politické procesy, které k nim vedou, i ty, které jsou jejich výsledkem. Při vysvětlování pojmu *mír* text nejprve připomene činitele, jevy a procesy, které mír ohrožují a které je proto potřeba co nejvíce omezovat či eliminovat. V návaznosti na tyto základní skutečnosti vysvětlí možnosti a předpoklady nastolení míru a zejména pak jeho uhájení.

Druhá část první kapitoly představí dva významné autory, na jejichž odkaz navazuje celá kniha. Prvním z nich je norský vědec Johann Gal-

tung, zakladatel oboru „mírová studia“, a především pak autor rozdělení míru na dva základní typy: na negativní a pozitivní. Právě na základě tohoto teoretického východiska je v další kapitole rozděleno meziválečné období na dvě výrazně odlišné části, což umožňuje lépe pochopit dynamiku celého tohoto období a stejně tak i příležitosti, které byly nabídnuty jednotlivým politickým a vojenským osobnostem. Galtungův potenciál je pak využit i pro vysvětlení toho, proč a jak se během první poloviny 20. století střídala období negativního a pozitivního míru.

Druhou velkou inspirací je francouzský teoretik Raymond Aron a jeho rozdělení motivů (expanze vs. boj o přežití), převažujících nástrojů zahraniční a bezpečnostní politiky států (diplomacie vs. strategie) a vzájemných vztahů mezi hlavními aktéry (kooperace vs. rivalita). Jeho myšlenkový odkaz dal možnost lépe pochopit a vysvětlit vývoj mezinárodních bezpečnostních vztahů v celém 20. století a jeho dopad na osudy světového míru.

Druhá kapitola se zabývá první světovou válkou, uvádí její hlavní příčiny a podrobněji se zaměřuje na ekonomickou a politickou situaci nejvýznamnějších států a jejich přístup k dosahování strategických cílů. V dalších částech popisuje hlavní bitvy na jednotlivých frontách a hodnotí význam celé války pro vojenství, mezinárodní uspořádání a pro osudy války a míru po roce 1918.

Třetí kapitola se věnuje meziválečnému období, o kterém dnes již víme, že klid, naděje a snížený strach z války trvaly jen první desetiletí po roce 1918. Velká hospodářská krize z let 1929–1932 předznamenala sestupný vývoj, který nakonec přinesl další světovou válku. Ta byla ještě dramatičtější a krvavější nežli její předchůdkyně. Samotné meziválečné období je v této kapitole v duchu Galtungova pojetí rozděleno do dvou částí podle toho, jaký typ míru v nich převládal.

Čtvrtá kapitola se soustředí na druhou světovou válku. Hodnotí mezinárodní situaci před jejím vypuknutím, kdy neodvratně nazrával střet mezi statutárními a revizionistickými, expanzivními mocnostmi. Dále se zabývá začátky války samotné a jejími prvními bitvami během vrcholící německé expanze na západ. Podrobněji se zastavuje u roku 1941, kdy do války byly vtaženy dva velké státy – USA a SSSR, které i přes všechny vzájemné rozdíly čekal společný osud: svést ty nejtěžší bitvy a rozhodnout celou válku. Kapitola neopomíná ani nejvýznamnější bitvy války a její výsledky a připomíná i úlohu nejvýznamnějších politických a vojenských osobností.

Na konci každé kapitoly této knihy se nachází závěrečné shrnutí hlavních námětů a událostí. Jeho smyslem je naznačit, co je v textu dané

kapitoly nejdůležitější, co je skutečným jádrem celé popisované problematiky a co si zaslouhuje největší pozornost při případném navazujícím studiu problematiky války a míru ve 20. století.

1. Teoretická a metodologická východiska

Tato kapitola se zaměřuje na vysvětlení dvou ústředních pojmů knihy, jimiž jsou pojmy *válka* a *mír*. Na následujících stránkách se nejprve vysvětlí, že mezi nimi po celou dobu lidských dějin existuje tzv. dyadický vztah, což znamená, že vedle sebe existují a působí v neoddelitelné a vzájemné vazbě. V dalších částech kapitoly se objasní, jak k těmto pojmům přistupují jednotlivé teoretické myšlenkové proudy. Pozornost se poté soustředí na podrobnější rozbor pojmu *válka*, včetně její úlohy v dlouhých lidských dějinách. Až teprve potom se zbytek kapitoly, především v zájmu optimistického vyznění, zaměří na pojem *mír* jakožto ideální, i když zatím spíše vysněný a ne trvalý stav mezinárodního uspořádání.

1.1 Pojmy *válka* a *mír* a jejich vzájemný dyadický vztah

Na samém počátku je třeba připomenout, že pojmy *válka* a *mír* patří do kategorie tzv. dyadických pojmů, tedy pojmů, které máme spojené s jejich protiklady a které bez těchto protikladů vlastně ani nemohou být pořádně pochopeny, natož pak vysvětleny. Pro příklady takových pojmů vůbec nemusíme chodit daleko, naopak, můžeme začít běžným rodinným životem.

1.1.1 Co je dyadický vztah

V rovině partnerských vztahů již po mnoho staletí platí, že nemůže být manželem ten, kdo nemá manželku, a že manželkou nemůže být taková žena, která nemá manžela. Stejně tak platí, že nemůže být rozveden ten muž, který předtím nebyl ženatý, a rozvedená nemůže být ta žena,

kteřá předtím nebyla vdaná. Na úrovni vztahů rodinných zase platí, že rodičem může být pouze ten, kdo má dítě. A pokud jde o děti, žádné nemůže přijít na svět bez toho, aniž by jej počali jeho rodiče. Nemůže být dětí bez rodičů a rodičů bez dětí. A v dalších generacích pak nemůže být prarodičem ten, kdo nemá vnoučata, a stejně tak neexistuje nikdo, kdo by mezi svými předky, byť už třeba nežijícími, neměl dvě babičky a dva dědy.

Zvláště výmluvným příkladem dyadického vztahu je pojem *úspěch*: v každodenním životě nemohou existovat pouze úspěšní lidé, jejich neoddělitelným protikladem jsou lidé neúspěšní. Na divadelní nebo filmovou roli, na místo trenéra či řídicího pracovníka je vždy vypsáno výběrové řízení a u toho může uspět pouze jeden, zatímco ostatní jsou neúspěšní. Zvláště výrazně to vyniká ve sportu – tam nemůže být vítězů bez poražených, a to jak v individuálních, tak i v kolektivních sportech. Ve finále je vždy jeden sportovec či jeden tým jásajícím vítězem, zatímco druhý má skloněnou hlavu, protože je poraženým. Proto někteří sportovci nebo i trenéři říkají, že není horšího místa, než jakým je místo druhé. A tím i potvrzují dyadický vztah ve sportu. Není úspěšných bez neúspěšných a naopak.

Podobně je tomu i ve zdravotnictví: zdravý je pouze ten, kdo netrpí žádnou vážnou nemocí nebo chorobou. Zdravý organismus dokáže odolávat nepříznivým vnějším vlivům, ať už jsou to klimatické podmínky, epidemie (které poškozují tělesné zdraví) či špatné mezilidské vztahy (které zhoršují nejprve duševní a posléze i tělesné zdraví). A nemocným je ten, kdo má nějak, ať už krátkodobě nebo dlouhodobě, poškozené zdraví, a tak není schopen odolávat nepříznivým vlivům vnějšího prostředí.

Následuje tabulka, která se zamýšlí nad tím, co vše by mohlo patřit do kategorie negativního zdraví a co je naopak součástí pozitivního zdraví. V jejím rámci se ukáže, jak velký je rozdíl mezi pouhým překonáním nemoci na jedné straně a zajištěním dlouhodobé odolnosti lidského organismu na straně druhé. Stejně tak se poukáže na rozdíl mezi kurativními a preventivními prostředky či mezi různými styly života.

Tabulka č. 1: Grafické znázornění rozdílů mezi negativním a pozitivním zdravím

	Negativní zdraví	Pozitivní zdraví
Hlavní cíl	Překonání vážné nemoci, která by mohla zavinit trvalé snížení odolnosti organismu nebo dokonce úmrtí	Zajištění dlouhodobé odolnosti lidského organismu